

Боривоје Адашевић

ADIEU, BELGRADE

(Аутиобиографија – о другом)

Мада је ова прича као какав друмски разбојник могла банути у мој живот с неколико различитих страна, ипак ми је на њу први пут указао мој београдски издавач. У редакцији „Стубова културе”, за коју ми је Саша Илић једном приликом испричао да се у њој, када се ту обрео први пут, осећао као у просторијама париског „Галимара”, седимо за округлим столом (*La table ronde*) смештеним негде на средини редакције, тачно наспрам вишеделне полице с преведеним издањима аутора, на којој, као на каквој олисталој крошњи, одмарам очи. Тамо, преко пута стола коловође ове куће француског штима, испод плафона с мастодонтском осушеном флеком од влаге, за коју верујем да ту стоји, не да би подсећала на стање књижевне сцене у нас, не само због тога, него као нека врста позива ауторима да с олимписких висина сиђу међу смртни свет, налазе се полице са комплетним старим издањима „Српске књижевне задруге”, по колима и редоследу изласка, све негде до почетка Другог светског рата. У једној руци мог издавача, тачније између три прста те руке, догорела чувена дрина без филтера, безбројна, требало би, упркос свему, нагласити, али која, говорим себи тако у тим тренуцима, својим димом не гуши сабеседнике овог не свакидашњег козера. Дочим, у господственим се кућама зна ко држи слово, па двоје уредника и ја, писац ових редова, седимо послушкујући шта нам то човек с големом брадом приповеда.

Ево, дакле, приче:

Ако трчите маратон, морате бити спремни да издржите до краја, што он свакако није био. У време када је рођен а затим и кад се школовао, књижевност је представљала неку врсту истека из живота врхуног беде, док је политика била (онда и сад) пречица помоћу које се

стизало до остварења фаталистичких амбиција. Опште је место да револуције за доручак поједу непосредно окружење а вечерају властиту децу, само што је у његовом случају револуција коју је желео извести имала дуг и широк газ, а прекинула се у време када је зашла у свој први велики затон, у бродолом на првој правој бури наше заједничке историјско-политичке судбине. Није потребно посебно наглашавати да је у том часу њега заувек однела са собом. Ствар његове смрти, међутим, само споља изгледа познато, док је истина слојевита, баш као што то беше и свест оног о коме је овде реч. Ваљало би расветлити тај феномен и као заблуду раскринкати веровање да је револуција која је потресла наше друштво након Другог светског рата била једина која нам је изменила животе. Требало би на бели дан изнети чињеницу да је истински ужас револуционарног метежа у нас извело оно што накондном памећу познајемо као доба *деведесетих*. То бејаше револуција која нам је, патетиком једног просечног грађанског живота говорећи, одузела животни дах, истовремено нам дајући снагу и завидну количину наде у ведре дане надолазећег живота. Што је ту револуцију још ономад, иза Другог светског рата, тихим разорним деловањем по интелектуалној свести почео изводити онај о коме је овде реч, вредност је и чињеница која је постала основна клица настанка ове приче.

Зваћемо га напросто М. У доба када је почињао своје деловање, у вазда незакључани београдски собичак, негде у Симиној, долазили су различити људи, међу њима повелик број оних који се тих година чине власницима туђих живота. Гледано с големе временске дистанце, ево једне сцене из тог позоришта сенки: М. стоји на средини собе; некадашњи карловачки ђак, низак, свиленкасте косе која је већ почела посустајати, црвен у лицу од вина колико и од острашћеног говора. Око њега су поседали гости. Овај се собичак налази преко пута полицијске станице која је злогласна у то доба, познате под именом *Главњача*. М. узвикује: *Да ли ти, Г., заиста мислиш да друг Џуџашвили, шај..., Сосо, боље разуме поезију од мене?! На помен оног Друга, команданта над командантима, Г. скаче као опарен и заузима став мирно. Одговара као из топа, као читајући из какве бољшевичке буквице: Друг Сшаљин разуме, Сшаљин мора да разуме боље поезију од тебе!* Ужаснут, М. пада на колена у очајању, оставши, очигледно, без речи, док се преостали гости љутито згледавају, а Г. наставља на истом месту где је малочас застао, истина, нешто мирнијим тоном, схвативши, сасвим извесно, последице свог декламата: *А разуме боље поезију од тебе јер је марксиста и затио шито до савршенства влада големим истинама дијалектичког и историјског материјализма!* Или, пак, оваква сцена: М. лежи на импровизованом лежају од немачких ћебади наба-

цаних наизменично на патосу собе, преко њега је пребачен јорган. Под главом му је јастук, сасвим пожутео од зноја и прљавштине; у углу собе, недалеко од његовог узглавља, стоји зарђала стара пушка, ратни трофеј који је у собу довукао један од домаћина, будући чувени професор универзитета ког ће генерације студената, од милоште и страха истовремено, звати нимало умилним надимком *Зевс!* М., коме су гестови важни колико и речи, просекао је на јоргану прорезе за руке и протуривши их туда он гестикулира и пуши, вазда исте опушке из окрњене и гараве тацне која, изигравајући пепељару, лежи на патосу недалеко од импровизоване постеље. Налик на каквог луткара из старих позоришта, мален и утонуо под јорганом, виде му се још само руке којима миче вештим покретима искусног барда марионетског театра. Мета је стара, позната: *Имају ли, Г., руководиљачка деца млеко?!* Г.-ов одговор је попут наизуст научене песме на приредби СКОЈ-а: *Имају!* М: *Сваког јуџира?!* Г: *Наравно, колико год им је потребно!* М: *И друг Ђ. не мора да чека у реду?!* Г: *Којешта! За социјализам је неопходна лична срећа М. Ђ.-а. Он, дакле, не сме да буде оштерећен ни једном личном брижом, ни најсијнијом, јер мора целокупну своју енергију да користи за ошће добро и данашње и будуће деце.*

Попут не мање славног Карађоза у чувеној Андрићевој новели, предводио је М. то *брајство сањара*, ускомешано, на крв и нож посвађано друштво уметника различите провенијенције, усмеравајући његове мисли на ону страну на коју је хрлио његов властити дух, уносећи слободу и интелектуалну кураж у сужену свест конформиста као ветар катафорични полен мака у ноздрве младих љубавника у пољу. Бес, страст, силовитост убеђења и тежња ка променама, ка говору који би текао без престанка, као људских речи река која отиче према ушћу, ка смислу и слободи, ка праву на људску наду, на својом вољом начињен избор – беху његова перјаница, док занос бејаше његов штит у тим годинама. Волео је, међутим, највише оне који су се откидали са те Аријаднине нити као с пупчане врпце, гризући властитим зубима задате кројне листе свог изгледа, пратећи, ваљда, неку своју звезду, каткад нађену на ободу поља сунцокрета на свом похабаном оделу, а каткад само слућену у даљини, изван доступних граница. Њима је даривао своје пријатељско, каткад очинско поштовање, као ближњима који су га надрасли и отргли се, као разметној деци из оне крлежијанске мисли, која су од куће и одлазила само да би се једног дана у њу могла вратити. (Посвета на једној од књига из М.-ове личне библиотеке – на коју бацамо светло посредовањем господе В. и М. Ј., приређивача књиге која ће се под насловом *Други – о М.* појавити крајем деведесетих година прошлог века у Београду – исписана руком једног од најбољих драмских писаца ког познаје наше време, гласи дослов-

це овако: *Драгом Господину М.-у, као оцу...*) Испраћао их је пут изгнанства осећајући, по свој прилици, да губи део себе, а земља, коју је с толиким жаром волео, најдаровитију своју децу. Писци старе ковине имали су осећање припадности језичкој култури и управо је такав он био. Академија наука која га никада није примила у своје редове за њега није била само стециште елитних умова већ институција у којој се огледа заматак будуће државе, земље која је у том муљевитом послератном добу израстала у његовој свести. Попут плана, скице, нацрта генијалног дела, М. је у себи градио будућу земљу слободе појединца и његове интелектуалне куражи, земљу моралних ауторитета, нови неки Јерусалим у који бејаше са истомишљеницима одавно већ протеран временом лажи, уравниловке и неговања улизиштва. Требало је у свој живот довлачити запуштене и крхке духове послератног Београда попут натрулих књига са сметлишта политички неподобних и од њих начинити слободарске чиновнике једне нове државе духа, отаџбине у заметку, устројити их као борце и поделити им следовања за интелектуалну битку која се на концу морала добити. (Јер шта је битка ако победа јој не предстоји, до ли промашен циљ и улудо протраћени животи?!) Морало се тихим, упорним инсистирањем на одређеној теми, вавек истој али у хиљадама различитих варијација, разарати створена тврда кора нове идеологије, плушковима киселог интелектуалног беса нагризати чамотиња свеопштег новог конформизма. *Створили смо новога човека; за новога човека новога доба; новом добу и нови човек* – пароле времена у ком се обрео као у узаврелом казану, сведочиле су о нечему што се око њега догађало, о успостављању вредносног реда против којег је био читавим својим бићем, али је, истовремено с таквим друштвеним процесом, он стварао у духу другог и другачијег *новога човека*, неког који ће доћи доцније и бити у стању да тог желатинастог *homunkulusa*, какав му се кезио на сваком кораку с послератних транспарената, прогна у историјски запећак за тили час, само када за то себи узме прилику. Али, наши снови као и наше наде, ништа се од свега тога не може остварити до краја и уцело – то је, ваљда, јуче колико и данас, под капом небеском сваком јасно. Готово судбински, морао је М. негде погрешити. Наиме, пролазиле су године, деценије трешења – лист по лист, плод по плод – једног *дрвешта демократије*, е да би се с њега, на улице престолног града, отресло довољно талога за један сасвим нови, фини ћилим којим ће газити нека будућа деца, али је с том децом истовремено наилазило и ново доба, с новим навикама и потребама а М. је, спремајући свог *новога човека*, спремао, у бити, *полиитички новога човека*, који не зна ни за какав други циљ до ли за политички, нити за друголик морални гест до ли политички утемељеног, без јасних представа о границама преко којих се не може прећи и онаквих

какве су у стању да зауставе политичку животињу у нама. А то је, тако скројен свет, да се послужимо речима једног М.-овог неистомишљеника из оног доба, *рај погодан за моралне дегенерике!*

За нашу причу од непосредног значаја нису она факта М.-овог живота која су опште позната и која на суверен и истинољубив начин третирају историја књижевности или културни летописци престолног града, те из истог разлога, једним фаталним скоком унапред (фаталним да фаталнији не може бити), прескачемо готово пола века живота и борбе овог интелектуалца с ветрењачама младе државе којој, следећи закључке једног накнадног погледа, неће бити дозвољено да сазри, којој ће се, дакле, у заметку сасећи њена (недостаје нам боља реч) државна крила. Није нам важна ни периодична навала полемичког жара која је захватала М.-а, ни беле ноћи у Удружењу књижевника, где се, с једне стране, срче *вечно исти шањир чорбе* и испија *увек исти чаша вина*, васкрснута по хиљадити пут у неком христоликом чуду, док се, с друге, упиру очи полицијских доушника и ћуле њихове добро баждарене уши које могу досегнути и у најзабаченији кутак клуба или баште, остављамо, ерго, по страни и оснивање *Ашељеа 212* и разговорљиву М. Т., која занесено, досегнувши ваљда небеса на којима столује највеличанственији од свих Глумаца/Редитеља, *парла* на свим могућим језицима, и онима које зна и онима које не зна (можда и више на њима), прескочићемо и *Иву* и *Аншу*, и *Бору* и *Башу*, неће нас дакле занимати ни дуга путовања возом у Русију, ни М.-ове баналне националистичке тираде нити свађе (Д. урла из свег гласа, надјачавајући хуку засопљеног воза у смеру ка локомотиви, док заплашени кондуктери и полицијска пратња дрхтуре у полумраку ходника не осуђујући се да приђу том клубу посвађаних дисидената; М. урла из свег, нешто ситнијег, додуше, гласа којим потреса други крај воза, док се однекуд из прикрајка, као мишје, светлуцају очи полицијских пристава у послу до гуше; Д. и М. су се посвађали око некакве песме дајући нам основну слику рата међу књижевницима из тих година: два потпуно пијана писца се свађају око уклете квинтенсенције нашег живота на Балкану, око кафанских песама и њиховог порекла, док остали присутни срачунато ћуте), нећемо правити скалу старења нашег јунака, следећи путању промена у избору пића које се служило за његовим столом, не желимо приметити ни усамљено, његовом руком насликано па заборављено платно, ни вечно друговање са оцем *национално пробуђених* (што би, верујемо, морало да значи да они који нису *национално пробуђени* бораве у пределима вечитог сна, што је само друга, за нијансу нежнија реч за уметност), сликарем М. П., све нас то, под милим Богом ни зере неће занимати (јер прича тумара само својим путевима и прати богазе једино себи знане судбине), све нас то,

ерго, не занима и све то, дакле, одбацујемо као *шум времена* и, по нашој причу, неинтересантну гаму једног интелектуалног живота у нас, на истоку, па хоћемо да се приближимо оном дану у којем је све готово, у којем М. подвлачи дебелу црну линију испод чињенице сопственог живота, градећи за будуће генерације још једну, у кратком низу судбина за угледање, неку врсту прототипа за обликовање свести будућих нараштаја, по принципу: како одговорити на безизлаз у који вас је довело друштво до ли личним избором и слободном вољом, гестом пркосним до границе укидања личности, до линије гашења властитог живота, па чак и иза ње. Одигравши, тако, у својој земљи последњи чин, стремкнувши се с неба својих илузија у блато новог доба, насукавши свој једрењак на ледене хриди политичког утилитаризма с краја XX века, мартирски се обривши у интелектуалној и људској самоћи попут каквог првог хришћанина, у једном се часу, по свему судећи, М. прихвата чињенице да је његово време прошло. Ту негде ваља потражити и заматак злокобне идеје о неопозивом повлачењу у себе, о том последњем чину последњег великог играча у партији са судбином. Рат, тај пир окупан крвљу и мужјачким семеном, у коме ће се *његов народ с његовим народима*, клати готово пола деценије, дао је ваљда завршни акорд пред утихнуће нашег јунака, пред његов тихи одлазак у сенку. Наиме, М. ће се повући у собу свог београдског стана на тргу Николе Пашића (бр. 9) и у њој ће остати до краја, три године не напустивши своју собу ни за час. Тамо ће наставити своје започете распре. Као некад, у Симиној. У соби са постељом од набацаних немачких ћебади, с прљавим жутим јорганом, али у овој варијанти без прореза за руке. Сам. У соби *последњеј прибежишћиа здравој разума*.

Умро је заправо оног дана кад је престао да гледа кроз прозор, каже мој издавач шиљећи два крака своје браде попут рабина или политичара опхрваног искуством. У дугом реду интелектуалаца што су се сматрали ожалошћеним, углавном су се налазили ђаци који су прошли његову школу. Бејаше ауторитет и остаће, по свему судећи, човек који се дуго памти. Но, у овом нашем свету време је, а нарочито *дуго време*, варљива категорија.

Appendix, †1997.

(ојрезно домишљање)

Он хода собом као да хода сопственим гробом, на прозоре су навучени тешки застори, светлост чкиљаве лампе осветљава просторију тек довољно да се ходајући не судара с предметима покућства. Он на очима час има час нема наочари, та нема се у што ни гледати, све је већ ионако виђено толико пута заредом. Утихнули су гласови пред вра-

тима, пијани хор пријатеља одавно је минуо. За коцкарским столом пале су све карте. Под прозором не чује више ни птице, о којима је толико узвишено писао онај његов дугокоси пријатељ, толико драг и увек тако отмено, француски наштимане лауте, чије му међусобне препирке горко недостају у овом часу. Никог нема. Ни Бога на овом месту за њега више нема. Сат избија дванаест или три, ни то више није важно, *време ионако* – говорио је у њиховом старом недосањаном животу онај други његов пријатељ, господин каквом нема равна – *не постоји*. Не постоји више ни он, М., само то нису схватили ни средина ни време у којем је израстао, који су израстали захваљујући њему, његовој гордости и борби због којих сада његовом кајању нема починућа. Дошла си, смрти! Навуци на очи мрену вечности, приђи, заиграјмо за столом. И ако добијем, идем с тобом. Ниси бунар, попут оног у којем се једне зимске ноћи на мразу, разапет пекао Г., некадашњи гост оне собе у Симиној, данас већ митске и заборављене сасвим, на чија врата смо сви изашли, ниси ни зрињевачки салон препун госпоштине и малограђанског кича, у ком је боравио тумарајући за причама једног што је из собе изашао да би водио читаву културу, куд, то сад ваљда само он зна, више нико, ни М. у овом часу, тешком, признаје то себи. Но и та тежина више није важна. Кроз прозор не гледа. Доле на улици, слуги, само је туђа и друга смрт. Култура: нема је. Политика: овде је никада није ни било! Она проклетиња маскирана у њу је као бесно псето замакла у чаробну шуму света и не назире се више. Само негде у некаквој мутној дубини ове собе која расте као планета, чује оног ког су некад студенти у страху звали *Зевс* како гони Енгелса преко пустопољине духа, јаше на његовим леђима бесан, онако божански – ниси ни та пустопољина. Последња си коју чеках, последња и дође, кад од живих више нема користи. Окупите се око мене, пријатељи моји! Један за другим напуштате свет и мене остављате безименима. Одлазисте, иза вас остајаху утрина и спаљена трава наше младости, наших распусних живота. Отварам вам врата, у шкрипи годинама нераскриљених шарки. Уђите у моју собу, један по један. Друге у њу одавно већ не пуштам. Поведите ме са собом. Ово тело којег се гадим и овај живот ког ме је срам, не припадају ми више. Смрћу сам ослобођени грађанин из трупа вечног малограђанина. Поведите ме за руке, пријатељи моји. Улицама што понире у себе саме. Полагано. Као човека из заборављених времена, попут гласника сопствене смрти. Да се опростим. Без ружне речи и у миру. Тек лагани мах руке за збогом. Тек кратко, у сетном осмеху:

Adieu, Belgrade.